

מנוע ההתיישבות

שירות צבאי כמרכיב מרכזי
בפריחת הפריפריה

אל"מ במיל' רונן איציק

הביטחוניסטים

מחלקת המחקר

ינואר 2023 / טבת ה'תשפ"ג

על תנועת הביטחוניסטים

הביטחוניסטים הינה תנועה המונה למעלה מ-15,000 קצינים בכירים, מפקדים ולוחמים במילואים מכלל זרועות הביטחון שקמה על מנת להגן על צרכיה הביטחוניים של מדינת ישראל באופן שיאפשר את קיומה ושגשוגה לדורי דורות.

הקו שלנו ברור: אנו דבקים בזכותה של מדינת ישראל לשכון בגבולותיה הבטוחים, הם גבולות ארץ ישראל; מאמינים כי צרכיה הביטחוניים של מדינת ישראל נמצאים בראש סדר העדיפויות הלאומי; ומאמינים כי למדינת ישראל אין את הפריבילגיה להפסיד באף מלחמה. על צה"ל לפעול בחופשיות בכל מרחב בכדי לממש את אחריותו ולהגן על מדינת ישראל.

נבחר כי התנועה איננה מפלגתית, אלא רואה לנגד עיניה את הערכים והחזון המגדירים אותה.

הועד המנהל של התנועה: האלוף במיל' גרשון הכהן, האלוף במיל' יצחק ג'רי גרשון (יו"ר), פרופ' אלכסנדר בליי, תא"ל במיל' אמיר אביבי (מנכ"ל)

בין חברי התנועה: אלוף במיל' יוסי בכר, אלוף במיל' כמיל אבו רוקון, אלוף במיל' יוסי משלב, ניצב בדימ' שלמה קעטבי, תא"ל במיל' חסון חסון, תא"ל במיל' הראל כנפו, תא"ל במיל' אביגדור קהלני, תא"ל במיל' יוסי קופרווסר, אל"מ במיל' טל בראון, סא"ל במיל' ירון בוסקילה (מזכ"ל)

הביטחוניסטים • ע"ר 580697472 • idsf.org.il

פורסם: ינואר 2023 / טבת ה'תשפ"ג

התמונה בשער: [defotoberg / Shutterstock.com](https://defotoberg.com)

■ על מחלקת המחקר

מחלקת המחקר של תנועת הביטחוניסטים שמה לנגד עיניה להיות קול מוביל, רלוונטי ודינמי בדיון הציבורי בישראל שדרך מחקר יישומי מספק לציבור ולמקבלי ההחלטות כלים נחוצים להתמודד עם המציאות המדינית-ביטחונית המתפתחת, תוך השרשת עקרונות וערכי הביטחון הלאומי של מדינת ישראל על מנת שתשגשג לדורי דורות כמדינת הלאום של העם היהודי.

אנו מקדמים שיח ענייני, מקצועי ומזמין הלוקח בבסיסו את עקרונות וערכי הציונות והביטחון הלאומי של ישראל בתור נקודת פתיחה מובנת מאליה. אלה כוללים את זהותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, הישענותה על החזון הציוני, ביטחון לאומי שנבנה מבפנים כלפי חוץ ממנו נגזרים עקרונות משילות וריבונות, שליטה ביטחונית מלאה של צה"ל במרחב, עוצמה כמקור לשלום, טיפוח ההון האנושי ועיקרון האומה המתגייסת.

פעילות המחלקה סובבת סביב שני מישורים משלימים: מחקר ותיווכו. אנחנו מספקים דו"חות, מחקרים וניירות עמדה המתמקדים בנושאי הליבה שלנו, בשילוב המלצות מקצועיות. מחקר זה מונגש לציבור ולמקבלי ההחלטות באמצעים שונים, מפגישות עם מקבלי החלטות דרך הופעות בתקשורת ועד הרצאות פתוחות.

אנו רואים כנר לרגלינו את החינוך וההכשרה של הציבור ככלל והדור הצעיר בפרט.

ראש המחלקה: אור יששכר, מנחה המחלקה: תא"ל במיל יוסי קופרווסר, בין החוקרים: אלוף במיל גרשון הכהן, אל"מ במיל רונן איציק, סא"ל במיל מוריס הירש, סא"ל במיל ד"ר מרדכי קידר, ד"ר דורון מצא, ד"ר מרטין שרמן, יורם אטינגר, דוד מ. וינברג, סרן במיל שי שירן, עו"ד אלי קירשנבאום, עתר פורת.

■ על מחבר המסמך

אל"מ במיל' רונן איציק, חוקר ומרצה בתחום מדעי המדינה. בין תפקידיו בצה"ל נמנים מפקד מחלקה בגדוד 82, קצין אג"ם, מ"פ וסגן מפקד חטיבה 7; קצין אג"ם בעוצבת אדום; מפקד חטיבת הראל (בתקופתו זכתה החטיבה בפרס הרמטכ"ל ליחידות מילואים וכן בפרס ראש אט"ל. שימש מפקד צוות ומדריך במכללה הבין-זרועית לפיקוד ומטה. בתפקידו האחרון שימש ראש מטה עוצבת עמוד האש.

עמית מחקר במרכז מורשת בגין, מורה לאזרחות, בעל תואר ראשון בכלכלה בהצטיינות מהמכללה למינהל, תואר שני במדעי המדינה מאוניברסיטת חיפה, וכיום דוקטורנט החוקר את "צבא האזרח-חייל". כיום מוביל את תכנית "אתגרים" להעצמת מורים מנהיגים.

מחבר הספר "האדם שבטנק" שתורגם גם לאנגלית, "פרישה – כיוון הכרחי" ו"כיוון ברור" העוסק בלחימת חטיבה 7 במלחמת לבנון השנייה.

מאז תחילת העלייה לארץ ישראל, ההתיישבות הייתה מפעל חלוצי בעל חשיבות מכרעת בדרך להקמת המדינה, ביצירת רציפות טריטוריאלית, וקביעת הגבולות¹. אסטרטגיית ההתיישבות חיה תמיד בהלימה לתפיסת הביטחון, ובראייה ארוכת טווח תחת ההבנה שישוב הארץ הוא חלק אינטגרלי מגאולת הארץ, וכן מתוך ההקשר של הביטחון הלאומי בהיבטים של דמוגרפיה, כלכלה, תרבות, ובעצם כמעט בכל נדבך אפשרי².

אולם מאז קום המדינה ועד ימנו כיווני ההתיישבות בישראל לא תמיד הלמו את הצרכים האסטרטגיים. כך, 75 שנה מאז קמה מדינת ישראל, יש עדיין המכנים אותה "מדינת חדרה-גדרה" מתוך העובדה שעיקר ההתיישבות מצויה במישור החוף, רצועה צרה ברוחב של קילומטרים ספורים בין חוף הים ובין יהודה ושומרון. רצועה צרה זו בה מרוכז אחוז גבוה מהאוכלוסיה הישראלית כוללת גם מרכזים אסטרטגיים, נתיבי תחבורה ותשתיות³.

עם השנים אזורים אלו הפכו להיות יקרים מאוד למחייה, ומתאפיינים בצפיפות רבה הפוגעת באופן משמעותי באיכות החיים. זאת ועוד, מישור החוף מהווה תורפה בהגנת ישראל, בטח נוכח איום הטילים והרקטות – כאילו מדובר במטרה מקובצת במיוחד, שכל איום קינטי, ולא משנה היכן יתממש – יביא הישגים לאויב⁴.

1. נתונים כלליים:

א. מישור החוף - נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מצביעים על נתוני התיישבות במישור החוף (נכון לשנת 2020, הנתונים באלפים) -

ראשון לציון – 260, בת ים 127, אשקלון 151, אשדוד 227, חדרה 102, הרצליה 105, נתניה 230, תל אביב 472, חיפה 280, קריות 180, עכו 50, נהריה 63.

בהסתכלות על מרחב מישור החוף, ששטחו כ-3000 קמ"ר ובעל ממוצע צפיפות אוכלוסייה של 1000 איש לקמ"ר, ניתן להבחין ברוויה משמעותית של השטח, שעל פי התחזיות עד שנת 2030 תתרכז בו אוכלוסיה של מעל 5 מיליון תושבים.

ב. הנגב – הנתונים באשר לנגב מצביעים על צפיפות פחותה באופן דרמטי ואי ניצול השטח. נכון לשנת 2020, אוכלוסיית הנגב מונה עפ"י הלמ"ס 750 אלף תושבים – 220 אלף בבאר שבע, 36 אלף בדימונה, 53 אלף באילת. לכך יש להוסיף את מספר עשרות אלפי המתיישבים הבדואים. עם שטח כולל של כ-13,000 קמ"ר, ובממוצע צפיפות של 57 איש לקמ"ר, ניתן להבחין שרמת הצפיפות במרחב הנגב נמוכה פי 20 לערך מאשר במרחב מישור החוף.

¹ ראה דברי דוד בן-גוריון, ב-1932, <https://benyehuda.org/read/4950>

² ראה צ. רינת, <https://www.haaretz.co.il/misc/2003-07-20/ty-article/0000017f-e033-d3ff-a7ff-f1b383b40000>

³ ראה ג. הכהן, הסיבות להצפת מישור החוף, אתר ייצור הידע של פ. יחזקאלי

⁴ ראה ר. איציק, "בית קיר הברזל לכיפת הברזל", אפריל 2014, אתר יד לשריון

ג. **מרחב הגולן** – אוכלוסיית קצרין מונה 7,800 תושבים, ובשאר המועצה האיזורית גולן מתגוררים 20,000 איש נוספים. **כל זאת בתא שטח בממדים של 1,200 קמ"ר, עם ממוצע של 23 איש לקמ"ר.** קרי, בגולן, רמת הצפיפות קטנה פי 50 ממישור החוף וכמעט פי 2 מאשר בנגב.

ד. **מרחב בקעת הירדן** – במרחב חיים כ-22,500 ישראלים יהודים, מהם 14,300 ביישובים שבמועצה אזורית עמק הירדן, בצפון הבקעה, ו-6,100 בהתנחלויות במועצות האזוריות ערבות הירדן ומגילות השייכות למחוז יהודה ושומרון. **עם ממדי שטח של 750 קמ"ר, ועם צפיפות של 13 איש לקמ"ר בממוצע,** ניתן להבחין שבקעת הירדן צפופה כמעט פי 100 פחות צפוף מאשר במישור החוף.

הנתונים שלפנינו מצביעים על **חוסר איזון משמעותי בין מרחב "גדרה-חדרה"⁵ ובין אזורי פריפריה אחרים.** כאשר בוחנים את **מחירי הדיור** במרחבים השונים הממצאים (עפ"י אתר "מדלן", ו"יד 2"), ניתן למצוא הלימה לחוסר סימטריה זה. מחיר של דירת 4 חדרים בגודל של כ-100 מ"ר נע בין 2 מיליון ש"ח בחיפה, 2.3 מיליון ש"ח בנתניה, במקרים מסויימים 8 מיליון ש"ח בת"א, 1.9 מיליון ש"ח באשדוד, 1.5 מיליון ש"ח בקצרין שברמת הגולן, 1.2 מיליון ש"ח בבקעת הירדן ו-1 מיליון ש"ח או פחות מכך בדימונה.

אם כן, **מחירי הדיור באזורי הפריפריה נמוכים בין פי 2 לפי 3 בהשוואה לאזור חדרה-גדרה** (בהשוואה לגוש דן הפער משמעותי בהרבה).

יתרה מכך, **מחירי הארנונה באזורי הפריפריה נמוכים פי 2-3 מאזור מישור החוף.**

בסיכומם של דברים, אנו עדים לא-סימטריה התיישבותית קיצונית בין מישור החוף והפריפריה, בתקופה בה מחירי הדיור מרקיעים שחקים ומצויים על סדר היום.

מציאות זו מהווה קריאה משמעותית לממשלת ישראל, אך טומנת בחובה הזדמנות גדולה, והיא הפניית ההתיישבות לפריפריה ממקום של מחיר קיום נמוך ועלויות המאפשרות שגשוג ופיתוח איכות חיים.

2. מטרת המחקר:

המחקר יבחן את אופציית ההתיישבות בפריפריה הגאוגרפית בראיית הצעירים בחברה, ויגבש המלצות ברמה הלאומית בהקשר זה.

⁵ ראה יהודה שלזינגר, ישראל היום, מאי 2022, <https://www.israelhayom.co.il/news/politics/article/10960461>

3. שיטת המחקר:

בחודשים האחרונים פנינו בשאלון אינטרנטי למאות אזרחים בגילאים 25-40, על-מנת לבחון את נכונתם לגור ולהתקיים באזורים שאינם במרחב גדרה-חדרה, אזורים הנתפסים כספר, או כפריפריה גאוגרפית.

העדפות המגורים של הדור הבא עשויים לייצג באופן ברור את כיווני ההתיישבות הנחוצים לישראל, על-מנת שתפתח ותצא ממרחב "גדרה-חדרה". זאת מתוך ההבנה שגם אם המדינה תגדיר איזורי עדיפות חדשים – אין זה אומר שאזרחים ממישור החוף יעדיפו לחיות בהם.

בפועל, שיקולי החיים של זוגות צעירים ככלל תלויים בפוטנציאל התעסוקה ובמצב החינוך באזורים שונים. כך, אזורים כגון הנגב המערבי, הנגב בכללותו, בגעת הירדן ועוד, לא זוכים לביקוש גבוה. מטרתנו היא **לבחון את ההעדפות ולייצר הלימה בין ובין אסטרטגיית ההתיישבות הישראלית**, כאמור **מתוך ראיית הביטחון הלאומי**, בהקשר דמוגרפי, וכן בהקשר של מיצוי המרחב הגיאוגרפי העומד לרשותנו בטווח הארוך של עשרות, אולי אפילו מאות שנים קדימה.

המחקר הינו כמותני, ומתבסס על פלטפורת "FORMS" המאפשרת גישה לכל אזור בארץ, ללא מגבלות גאוגרפיות, בתשובות המצטברות בגיליון XLS, ובאופו השקוף למשתמש.

במחקר הנוכחי השתתפו 750 אזרחים בהתפלגות הבאה:

95% מהם חיים כיום במישור החוף.

80% מהם בני 25-35 בגילם.

50% מהם משתכרים מעל הממוצע במשק, 20% ממוצע, והשאר תחת הממוצע.

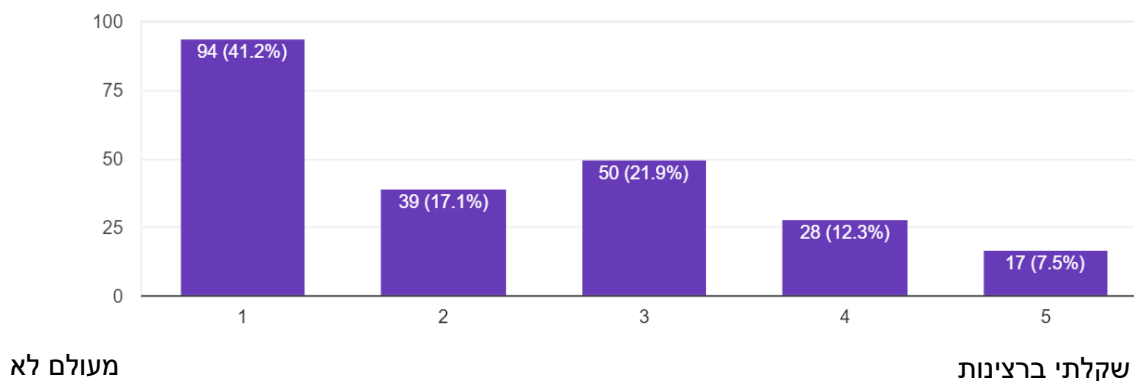
90% מהנשאלים שירתו בצה"ל

■ ממצאים: חשיפה לפריפריה במהלך השירות הצבאי, חוסר

מוטיבציה לעבור בגלל קשיי תעסוקה

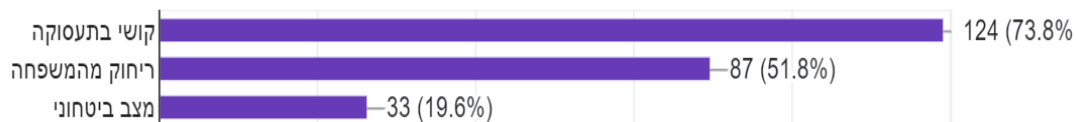
העדפת הנשאלים בהקשר מגורים באזור ספר (נגב / בקעת הירדן / גולן) מצביעים על כך שכמעט 80% מהם לא שקלו בעבר מגורים באזורים אלו.

גרף מספר 1 – האם שקלת בעבר לגור בנגב / בקעת הירדן / הגולן?

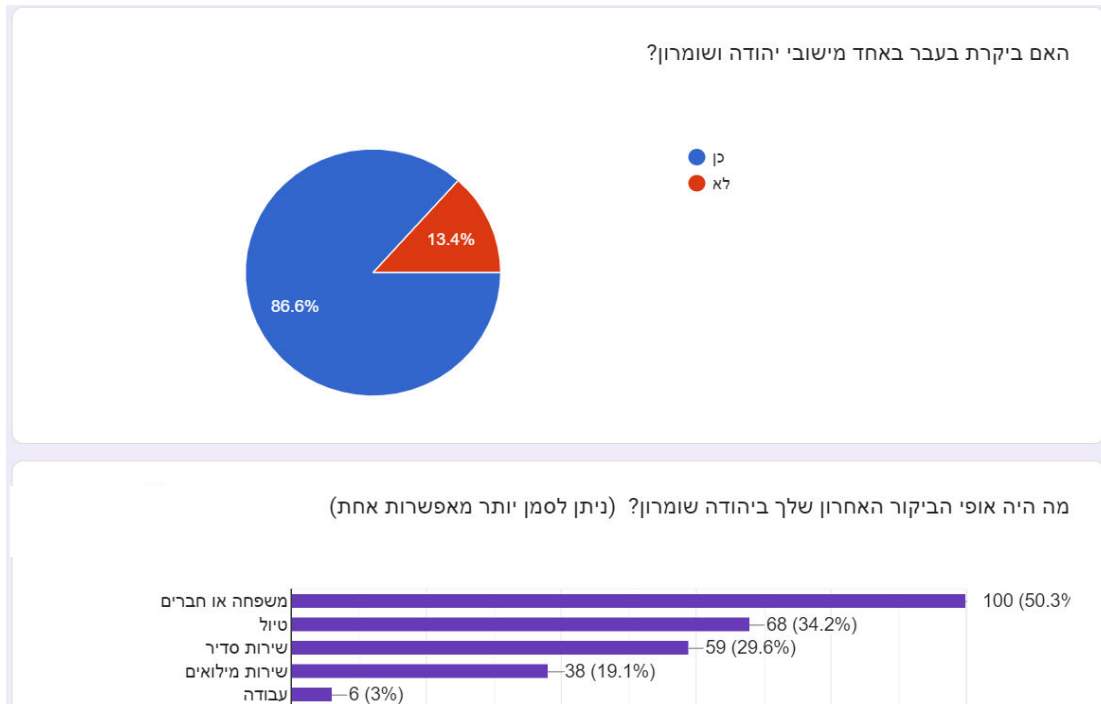
כאשר בוחנים מהי סיבה בגינה רוב הנשאלים לא שקלו מגורים במרחבים אלו, נמצא כי שלושת הגורמים המרכזיים נוגעים בתעסוקה, ריחוק מהמשפחה, והמצב הביטחוני.

גרף מספר 2 – מהן הסיבות בגינן לא תרצה/י לחיות באזורים אלו?

כאשר בוחנים את רמת ההיכרות של הנשאלים עם מרחב יהודה ושומרון, למשל, נמצא כי הכרותם עם השטח נובעת ככלל מתקופת שירותם בצה"ל.

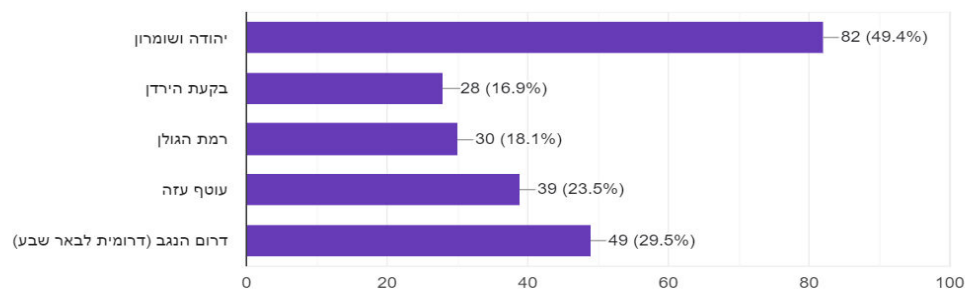
גרף 3 – היכרות עם מרחב יו"ש

בבחינה כללית של הקשר בין שירות בצה"ל ובין הכרות מרחבים בספר ובפריפריה הגאוגרפית ניתן לזהות כי רבים מהמשיבים נחשפו לאזורים שונים בעיקר בעקבות שירותם הצבאי, כלומר אילולא שירותו בצה"ל – בסבירות נמוכה שהיו מכירים אזורים אלה.⁶

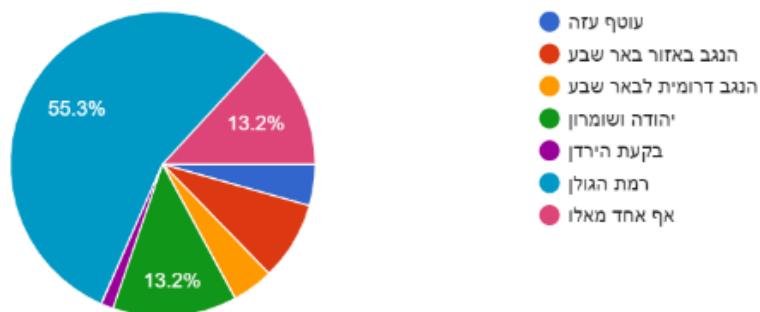
גרף 4 – הקשר בין שירות צבאי ובין חשיפה לפריפריה הגאוגרפית

במידה ושירתת בצה"ל, מה היה האזור שבו ביקרת לראשונה בחייך בעקבות השירות הצבאי? (ניתן לסמן יותר מאפשרות אחת)

בבחינת אזורי פריפריה המועדפים על ידי הנשאלים כאופציה להתיישבות – רמת הגולן נתפסת כמקום המועדף ביותר ובאופן בולט על פני האחרים (מעל 50%), ובהמשך, יו"ש (15% בקירוב), הנגב (15% בקירוב). אזרחים אלו ישקלו בחיוב מעבר לאזורי פריפריה גאוגרפית במידה ומדינת ישראל תאפשר עבורם סיבסוד, תגדיר את אזורי עדיפות ואף תאפשר עדיפות ליוצאי שירות צבאי.

גרף 5 – עדיפות המגורים באזורי הפריפריה והספר

⁶ ראה למשל, לבון גילת א', ואבן, נ', "השפעת התהליך החינוכי של תנועות נוער", ינואר 2019.

■ סיכום הממצאים ודין

- ממצאי המחקר מצביעים על **רמת נכונות ניכרת של תושבי מרחב מישור החוף לגור באזורי ספר, ובדגש על מרחב הגולן**, שעל-פי נתוני הלמ"ס ניכר באיכלוס נמוך, צפיפות נמוכה, וללא אתגרים דמוגרפיים.
- יתרה מכך, הממצאים מצביעים על כך שאחוזים גבוהים מבין המשיבים נחשפו לאזורים אלו **לראשונה בחייהם במהלך שירותם הצבאי בצה"ל**. הסיבות בגינן הנשאלים לא ממשו את המגורים באזורים אלו כרוכים בעיקר בהקשרים של תעסוקה, ריחוק ומצב ביטחוני, ובדגש על עניין התעסוקה.
- מדברים אלו נובע כי **בפני מעצבי מדיניות ההתיישבות נציבת הזדמנות לכוון את נושא השירות הצבאי עם נושא ההתיישבות**. ניכר כי אזרחים בגיל צעיר (25-30) עשויים להעדיף את האזורים האלה עקב העלויות הנמוכות⁷ המאפשרות ייצוב משפחתי בתנאים בעלי איכות חיים.
- כל שנדרש מצד הממשלה הוא **לחזק את הקשר שבין צה"ל ובין מערך ההתיישבות, הגדרת אזורי עדיפות לאומי, ועידודם באמצעות תמריצים**. במקביל לכך, מתחייבת העצמת הפעילות התעשייתית והעיסוקית במרחבים אלו על מנת **להעצים את התעסוקה**, כמנוף צמיחה והתיישבות.
- בעבר, ממשלת ישראל יצרה הזדמנויות למשרתי צבא באזורים שונים בארץ, וההענות למגורים בהם הייתה גבוהה⁸. ראוי לבחון מודלים דומים ולהתמקד בעניין הזה כמנוף משמעותי להתפתחות הדמוגרפית באזורים שאינם מישור החוף. התנהלות נכונה בהקשר הזה תיצר התיישבות יותר מאוזנת, תצמצם את הלחץ הדמוגרפי על מישור החוף, תחזק את הפירפריה, ותוביל לצמיחה משמעותית מהיבטים רבים. לעידוד הממשלתי ללא ספק יש משקל גבוה בהקשר הזה, וכאשר מחברים אותו לסוגיית השירות הצבאי – זוהי הזדמנות גדולה לתגמל לוחמים למשל, דבר בר משמעות ערכית בטח כאשר החברה הישראלית בוחנת את מודל צבא העם, מדיניות השירות הצבאי והתגמול.

■ סיכום

הקשר בין צה"ל ובין התיישבות הוא קשר מובהק מאז קום המדינה⁹ – ונדרש להעצימו בעידן הנוכחי ביתר שאת. המציאות הדמוגרפית בישראל, יוקר המחיה והצפיפות מחייבים חשיבה אחרת.

במחקר הנוכחי, המתבסס על תשובות של מאות נשאלים החיים במישור החוף עולה כי יש נכונות ניכרת לבחון מעבר לפריפריה גאוגרפית ולספר – מגמה זו לא באה לידי ביטוי בשל אי התעסוקה בפריפריה, בצד הריחוק מהמשפחה.

הריחוק הוא ענין פסיכולוגי – מדינת ישראל היא מדינה קטנה, שרוב הנסיעות בה הם בטווח של 2-3 שעות מפריפריה למרכז גאוגרפי. היבט התחבורה גם הוא משפיע על תחושת הריחוק. סימון אזורים בעדיפות

⁷ לדוגמה, מגורים באזור אריאל ורכישת השכלה גבוהה באוניברסיטת אריאל, ובאופן דומה בגולן (אוהלו), ובגליל (למשל תל-חי).

⁸ ראה ד. מרמור, <https://www.calcalist.co.il/real-estate/article/rkmbb88gf>, ספטמבר 2021

⁹ ראה י. פריד, מהתיישבות ביטחון, לביטחון ישובים, נובמבר 2020, הוצאת רסלינג

לאומית וחיבור עדיפות זו להיבט ערכי כדוגמת השירות הצבאי הינה הזדמנות גדולה להתפתחות ההתיישבות.

העשור הקרוב במידה רבה הינו עשור מכריע בשאלת ההתיישבות בישראל – כאמור, המצב במישור החוקי יחמיר, וספק אם התפתחות ערוצי התחבורה תוכל לתת מענה מתאים להתפתחות הדמוגרפית בקבועי הזמן הנתונים¹⁰.

אנו חייבים להפנות את הדור הבא לאזורים אחרים, ולנצל לשם כך את מערכת החינוך, תנועות הנוער, והשירות הצבאי. פעולה זו היא חיונית, ובעלת משמעות מכרעת לביטחונה הלאומי של ישראל, הן בקשר שבין ביטחון והתיישבות, והן בקשר שבין ביטחון וכלכלה.

¹⁰ ראה למשל, דורי, א', <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001411060>